

Üçüncü Kişiyeye Emrin Semantiği

Çiğdem Usta*

Öz

Literatürde kip, cümle türü, söylem ve kiplik başlıklarında ele alınan emir, özellikle birinci kişiyeye emir tartışmalarıyla öne çıkmıştır. Ancak üçüncü kişiyeye (dolaylı kişiyeye) emir de Türkçe gibi zengin uyum kategorisine sahip diller açısından geniş olarak ele alınması gereken bir konu başlığıdır. Bu çalışmada, üçüncü kişiyeye emir (dolaylı emir) üzerinde durulmuş; bu tip emirlerin farklı semantik yapıları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda üçüncü kişiyeye emirlerin aynı zamanda ikinci kişiyeye emir de içerdiği ve bu yönüyle girift nitelikteki emirler olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Emir, ikinci kişiyeye emir, üçüncü kişiyeye emir, dolaylı emir, girift emir

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- Trabzon/ Türkiye
cigdemusta@hotmail.com

Giriş

Emir, literatürde, dilek, bildirme kiplerine paralel olarak bir *fiil kipi*; soru, bildirme cümlelerine koşut olarak bir *cümle türü*; istemek, söz vermek gibi bir *sözylem* çeşidi ve gereklilik, izin kipliği gibi bir *alt kiplik* olarak ele alınan bir kavramdır. Emir, TDK *Büyük Türkçe Sözlük*'te “belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz” olarak açıklanırken *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “Bir şeyin yapılması veya yapılmaması hususunda bildirilen kesin hüküm, hükmüne uyulması istenen zorlayıcı söz, buyruk” (Ayverdi-Topaloğlu 2005: 846) şeklinde tanımlanmıştır. *English Synonyms* sözlüğünde, otoritenin güçlü talimatı olarak yer alan kavram (Crabb 1818: 228), *Merriam Webster's Dictionary of Synonyms*'de ise (1984: 161) “Bir şey yapmak veya yapmama hususunda uyulması gereken bir buyruk anlamına gelir. Emir kelimesi otoritesi sorgulanmayan veya bir durumun kontrolünü sağlayan direktifleri veren kişiye adanmıştır.” şeklinde ifadelerle mevcuttur.

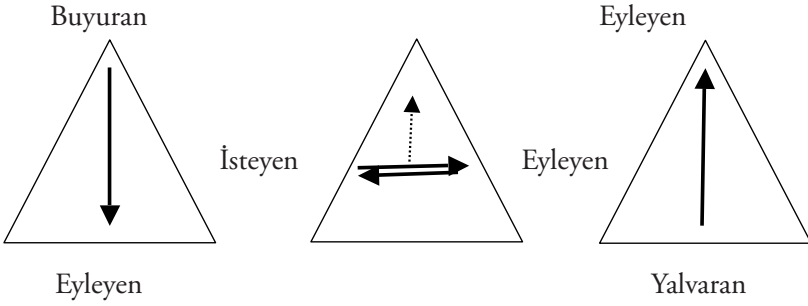
Din kurumunda ayrı bir öneme sahip olan emir, belki de en fazla İslamî literatürde ele alınmıştır. Erken usulcülerden olan Cassas'a göre, “emir, bir kimsenin, bir şeyin icab (kesin surette yapılması)ını irade ettiği zaman başkasına, “yap/et” demesinden ibarettir” (Pala 2009: 25). Kavram, belagat eserlerinde ve fıkıh usulü kaynaklarda, genellikle “otoriter bir kimsenin daha aşağı konumdaki birinden/muhaptan bir işin yapılmasını talep etmesi” şeklinde tanımlanmıştır (Durmuş 2010: 2). Mutezile âlimlerinin çoğu ise emir için “bir kimsenin daha aşağı konumdaki birine “yap” demesi veya bunun yerine geçecek bir söz söylemesi” şeklinde açıklama yapmışlardır¹. Pala (2009: 41-42), İslam âlimlerinin tanımlarını süzgeçten geçirmiş ve sonuçta emrin “emretme yetkisine sahip bir otoritenin kendine göre ast konumunda olanlardan bir işin yapılmasını bağlayıcı bir tarzda talep etmesi” olduğu sonucuna varmıştır.

Dil âlimlerinin buyruğa dair betimlemeleri de, çoğunlukla emir ifadelerinin içeriğine yöneliktir. Li-Thompson (1989: 451), emirlerin insanların ne yapıp yapmaması gerektiği hakkında hükümler içerdiğini söylerken Adler (1980: 7) ise birine bir şey yaptırmak için dilin kullanımı olarak düşünülebileceğini belirtir. Kerimoğlu'na göre (2011: 90) emir, isteğin en güçlü olduğu, eyleyici üzerinde konuşurun güçlü bir yönlendirmesini içeren dış etki odaklı bir kiplik ifadesidir. Aslan Demir ise, emri bir anlam alanı olarak ele aldığı tanımında, emri emir yapan özelliklerden bahseder:

[emir semantiği, biri buyurucu diğeri eyleyici olmak üzere en az iki kişili iletişim ortamında, yapılması istenen bir işin/gerçekleştirilmesi beklenen bir durumun buyurucudan eyleyiciye belirli bir otorite ile dayatıldığı; ileri derecede yönlendirici olan; buyurucunun, eyleyiciden toplumsal veya durumsal nedenlerle görece üstün olduğu, eyleyiciyi harekete geçirenin kendi arzu ve istekleri gibi iç dinamikler değil, buyurucudan ya da buyurucunun temsil ettiği kurumdan kaynaklanan dış dinamikler olduğu bir anlam alanı olarak tanımlanabilir. (2008: 33)

Sosyolojik açıdan bir kurum olarak nitelenebilecek olan emir, herkesçe paylaşılan uyuşmalar (var edici kurallar) sayesinde mümkündür. Yalnızca, hangi sözlerin, kim tarafından, hangi bağlamda, kime söylendiği zaman emir olduğuna dair mutabakatla belirlenen uyuşmalar sayesinde var olur (Searle 2000). Emri yaratan bu kurallar ve hassalar, yukarıdaki emre dair tanımların kesişim kümesinden yola çıkarak belirlenebilecek üç ana bileşen etrafında değerlendirilebilir. Bu bileşenler, otorite konumundaki buyuran ya da emir kaynağı, emrin eyleyeni, istek ihtiva eden önerme içeriğidir.

Emrin kaynağı (otorite, buyurucu, buyuran): Her emrin bir kaynağı vardır (Rescher 1966: 10). Kimi zaman tek bir bireyi, kimi zaman ilahi iradeyi, kimi zamansa norm, töre, gelenek, batıl inanç² gibi ortak bilinci temsil eden bu kaynak, “otorite”, “buyurucu” ya da “buyuran” ismiyle karşılanabilir. Buyuran, sahip olduğu maddi veya manevi cezalandırma yetkisiyle eyleyeni yönlendirme gücüne sahiptir ve eyleyenden statü olarak görece üstünlüğe sahiptir. Bu üstünlük, bir ifadenin emir olabilmesi için mutlak şarttır (Condoravdi-Lauer 2012: 38, Karademir 2012: 2103, Pala 2009: 26). Emri, akraba kavramları olan istek (/rica) ve yalvarmadan ayıran en temel fark da budur. Yalvarmada, emrin tersine eyleyen üst statüdedir (Aslan Demir 2008: 161), yalvarma ifadesinin hareketi aşağıdan yukarıya doğrudur. İstekte ise genel olarak, isteyen ve eyleyen aynı konumdadır (Searle 2000: 31), isteğin sık rastlanan hareketi yataydır ama ilave etmek gerekir ki çok nazik bir tonla, kendinden görece üst konumdaki birine de istek yöneltiler (şekil 1).

(Şekil 1. Emir, istek, yalvarmada önerme yönü)

Eyleyen (eyleyici): Her emrin eylemi gerçekleştirmesi beklenen bir eyleyeni (eyleyicisi) vardır (Rescher 1966: 11, Karademir 2012: 2103). Bir emrin kusursuz olması için hedeflenen eyleyenin buyurunu amir olarak kabul etmesi ve emri gerçekleştirebilecek (fiziksel-ruhsal) güçte olması gerekir. Bir Hristiyan, otuz gün oruç tutma emrini uygulamaz, çünkü bu emrin alıcısı değildir. Böyle bir emrin hedef eyleyenleri yalnız Müslümanlardır. Yine bir çocuktan ağır bir yük kaldırmasını istemek ya da birine yağın yağmuru durdurmasını emrederek gerçekleştirilmesi alıcının dışındaki şartlara bağlı olan bir eylemi buyurmak, emri kusurlu kılar.

Emir önermesi: Bir ifadenin buyruk olabilmesi için yalnız emir verebilecek ve alabilecek kişilerin olduğu bir ortamın varlığı yeterli değildir. Aynı zamanda ifade içeriğinin de gerekli koşulları sağlaması gerekir. Yani, bir emir önermesi onu diğer önermelerden farklılaştıran bazı niteliklere sahiptir ve bu nitelikler şu şekilde irdelenebilir:

a: “İstek” bileşeni: Buyruğun önemli unsurlarından biri, önerme içeriğindeki “istek” kavramıdır. Birçok araştırmacı emrin dil açısından incelenmesi esnasında bu gerçeğe işaret etmiştir. Özellikle emir, “kip” olarak değerlendirilirken, doğasındaki istek bileşeni doğrudan veya dolaylı olarak vurgulanmıştır. Gencan (1975: 271), emri de dâhil ettiği “dilek kipleri”nin eylemin anlamına dilek ayırtısı katan kipler olduğunu ve bunların anlamca ortak yönünün ise “dilek” mefhumu olduğunu belirtir. Ercilasun (2007: 367), “İstek anlamı ise bütün tasarlama kiplerinde, bazen ön planda, bazen arka planda mevcuttur; bundan dolayı tasarlama kiplerinin bir adı da dilek kipleridir. Emir, gereklik, şart çekimlerinde de daima bir arzu, istek anlamı bulunur.” der. Jespersen (1951: 320-321), istek ögesi taşıyanlar ve taşımayanlar şek-

linde yaptığı kip sınıflamasında buyruğu, istek ögesi taşıyanlar içinde gösterir. Leszek de (1995: 22) “semantik olarak emir kipinin gelecek aksiyonları etkileme isteğini (arzusunu) gösterdiğini” ifade eder.

Buyruğu cümle olarak inceleyenler de “istek” bileşenine dikkat çeker. Wilson-Sperber (1988), emir cümlelerinin gerçekleştirilebilirlik ve istek kavramıyla bağlantılı olduğuna, arzu edilir ve potansiyel bir dünyada olayların durumunu tasvir için özelleştigiğine değinir. Önemli filozoflardan Anthony Kenny, emrin amirin isteğini anlattığını, amir demenin istek demek olduğunu, amirin yapılmasını istediği şeyin aynı zamanda biri tarafından yapılmak istendiğini de farz ettiğini belirtir³. Kelsen’a göre de (2007: 31), emir, bir bireyin başka birinin davranışlarına dair isteğini anlatır. Eğer bu birey, başkasının davranışlarını kendi isteği doğrultusunda yönlendirmesini isterse ve bunu dile getirirse, bu dile getiriş emri oluşturur.

Buyruğa kiplik olarak yaklaşanlardan Karademir (2012: 2104), emrin özellikli bir istek türü olduğunu düşünür ve “*İstek*, yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, talep... olduğuna göre, emir de bir istek türüdür. Zira emirde de bir kişi, muhatabından bir şeyi yapmasını/yerine getirmesini istemektedir.” der. Kerimoğlu (2011: 115, 90), emrin üst kipliği olarak kabul gören yükümlülük kipliğinin istek temelli ifadelere odaklandığını ve emir ifadesinin, konuşurun isteğinin en güçlü ifadesi olduğunu belirtir. Aslan Demir (2008) ise isteğe odaklanan semantik alanları tek çatı altında toplamayı hedeflediği “isteme kipliği” sınıflamasına emri de dâhil eder.

Netice olarak, emir önermesinin buyurandan eyleyene doğru yönelen bir istek⁴ içermesi gereklidir. Buyruk için vazgeçilmez olan bu öncül, kimi zaman çok net bir şekilde yüzeye çıkar:

(1) “O yeni dansçı kızdan kurtulmanı *istiyorum.*” dedim... Gözlerinin içine bakıp “O kız gidecek.” diye *emrettim.* “Tamam” diye cevap verirken kafasını sallıyordu. Bana nedenini sormaya cesaret edemese de, böyle bir *isteğin* amacı çok açıktı. (Sözer 2012: 8)

(2) (Konstantin):

- Hipodromda koşular yapılacaktır. Onun da bulunmasını *istiyorum.* İçi kırmızı, dışı yeşil bir manto *giysin...* Başında pembe bir tül olmasını da *istiyorum.*

-*Emir* haşmetpenahındır. (Danışman 1969: 201)

b: Buyrum gücü (buyurucu güç): Bir emir önermesinin buyrum gücüne sahip olması gerekir. Bu, tonlama ve bağlamla takviye edilen, emri emir yapan tüm öğelerin bir araya gelerek oluşturdukları, bir önermenin anlaşılabilmesi için tüm anlamları silerek emir olarak algılanmasını sağlayan bir güçtür. İfadenin muhtevasıyla alakası yoktur (Akmajian vd. 2001: 251) veya *kelimesel güce* dayanmaz. Eş şartlarda (bağlamda) ifade edildiğinde, (3)'teki emir cümleleri, “parçala”nın kelimesel gücü fazla olsa da aynı buyrum gücüne sahiptir (Fantin 2003: 307).

(3) Yumurtaya *tıkla*.

Yumurtayı *parçala*.

Buyrum gücü, zayıf veya kuvvetli olabilir. Buyrum gücünü zayıflatan unsurlardan en önemlisi nezaket stratejileridir. (4)'teki cümlelerde de durum böyledir (Fantin 2003: 307-308). Bu cümlelerde, aynı bağlamda ve nezaket amacıyla kullanıldığı takdirde “lütfen” ifadesi emrin emirliğine hanel getirmez ancak çoğu zaman buyrum gücünü azaltır. Dolaylı kişiyeye emirde de araya araçlar girdiği için çoğu zaman gücün zayıfladığı görülür.

(4) *Lütfen* yumurtaya tıkla.

Lütfen yumurtayı parçala.

c: Eylem-emir uyumu: Tabiatları gereği bazı eylemler, eyleyicinin iradesinde veya kontrolünde olan, onun istediği zaman gerçekleştirebileceği eylemler değildir. Oluş fiilleri ve kimi mental fiiller böyledir. Bu tip fiiller, emir önermesiyle uyum sağlamaz (Han 1999). Çünkü emir, muhatabın yapabileceği, muhatabın kontrolünde olan bir eyleme işaret eder. (5)'teki eylemler, amirin eyleyenden yapmasını bekleyebileceği, başka bir deyişle bir emir olarak sunabileceği fiillerden değildir:

(5) *Derhal heyecanlan.

*Soruyu bilmeni emrediyorum.

*Şimdi acık.

*Hemen bir santim uza, bu bir emirdir.

*Büyümeni emrediyorum.

*Derhal korkacaksın.

*Zeki olmanı emrediyorum.

d: Emir-fayda ilişkisi: Emrin nihai gayesi bir kazanç durumu yaratmaktır. Maddi veya manevi olabilen bu kazanç, çok büyük bir oranda buyuranın kârıdır. “Buyuran kârlı emir”lere göre nispeten az görülen “eyleyen kârlı emir”ler, çoğunlukla geçici statülerin olduğu durumlarda ve aile gibi kişiler arası yakınlığın fazla olduğu gruplarda ortaya çıkar. Bir trafik kazasında, dışarıdan bir vatandaş *komutayı ele alıp* ne yapacağını bilemeyen kazazedeleri onların kârına yönlendirebilir. Çocukların kâr-zarar hesabı yapamadıkları durumlarda, ebeveynler onları doğru davranışa sevk edebilir. (6)’da Tim, oyun-ödev seçenekleri arasında oyunu seçmiş, annesi ise onun için kârlı olan seçimi emretmiştir. (7)’de çocuk, yemek-yememek şıklarından yememeyi tercih etmiş, babasının müdahalesiyle kendi lehine olan seçeneğe yönelmiştir:

(6) Tim odasına çekilip, bilgisayarındaki hayali kahramanları birbirleri ile savaşmaya başlatınca annesi seslendi:

- *Tim, önce okul ödevlerini yap.*

Tim isteksizce okuldan verilen ders disketlerini bilgisayarına takıp akşam kadar ders çalıştı. (Tekin 2002: 10-11)

(7) Paşa babanın suratı hep asıktı, beni görmezlikten geliyordu. Eskiden tabağıma sevmediğim yemekler konuştuğu zaman yemeği yemezsem:

- *Bitir önündekini, derdi.*

Zar zor yemeğe çalışırdım. Lokmalar ağızımda büyürdü. Bu eziyetin karşılığı olarak yemekten sonra bir çukulata düşerdi mindere. (Altan 1972: 91)

Sonuç olarak, bütün bu verilerin ışığında emir (buyruk); ceza ve yaptırım gücüne sahip bir kaynaktan çıkan, kendi kapsama alanı içindeki yeterli bir eyleyiciye yönelen, gerçekleştirilebilir, geleceğe yönelik, kar mantığına dayalı, eyleyenin kontrolünde olan eylemleri içeren, yapılması mecburî istekler olarak belirlenebilir (Usta 2013). Emir kavramı, Türkçeye dair literatürde özellikle birinci kişiyeye emrin var olup olmadığı tartışmalarıyla öne çıkmaktadır. Ancak böylesi çok boyutlu bir kavramın incelenmesi gereken başka içerikleri de vardır. Üçüncü kişiyeye emir de bu içeriklerden biridir.

ÜÇÜNCÜ KİŞİYE EMİR

Dillerin çoğunda dolaylı kişiyeye emretmek için ayrılmış biçimbilgisel işaretleyiciler yoktur. Bu görünüş, uluslararası literatürde üçüncü kişiyeye buyruğun, gerçek emir olarak onaylanmasına engel olmuştur. Brewster (1832: 5), üçüncü kişiyeye emir değil istekten söz edilebileceğini belirtirken Postma-Wurff (2007: 213), ikinci kişi bileşeni içermediği için bunları hakiki emir kabul etmez. Hall (2000: 156) bu tip emirlerin hepsinin ikinci kişiyeye çevrilebileceğini söyler ve “Donold çimleri kessin.” demenin “Donald’a çimleri kesmesini emret.” demekten farkı olmadığını ifade eder⁵. Lyons (1977: 747) bazı dillerin prensipte üçüncü kişi emirlere sahip olabileceğini ama en azından Hint-Avrupa dilleri açısından bunların birer buyruk olarak onaylanamayacağını söyler. Çünkü ona göre buyruklar doğası gereği alıcıya adreslidir. Özdemir de benzer görüşleri Türkçe için tekrarlamakta ve üçüncü kişiyeye emrin varlığını reddetmektedir:

Esasen emir kipi bugün kullanılıştaki bilhassa yazı dilinde istek kipinin yerini almaktadır. Çünkü insanın kendine emir veremeyeceği düşüncesi bunu doğrular. Ne var ki aynı şeyi üçüncü şahıs için de düşünmek mümkündür. İnsan kendinden uzaktaki için de emir veremez. (1968: 190)

Ancak Türkçe, üçüncü kişi emirlere ithaf edilmiş eklere sahip bir dildir. Bu özelliğiyle uluslar arası literatüre ilham veren dillerden farklı bir konuma sahiptir. Ayrıca bu emirler, semantik olarak da emir özelliği gösterir. Bunlar da buyruğun olmazsa olmazları olan göreceli üstünlüğe sahip bir otorite ve eyleyen ile eyleyeni harekete geçmeye zorlayan bir istek bileşenine sahiptir (Aslan Demir 2008: 67). Bunun yanı sıra, hiyerarşik düzende işleyen çeşitli kurumlar ve özellikle “din” kurumu ile monarşiler de, üçüncü kişiyeye emrin varlığı için delil gösterilebilir. Zira kitaplı dinlerde Tanrı’nın emirlerini Cebrail’in naklettiğine inanılır. Cebrail’in aracılığına rağmen, Peygamberler ve müritlerce, Tanrı’dan (Allah’tan) gelen ileti, emir olarak kabul edilir. Aşağıdaki örnekte de, Allah tarafından buyrulan ve Cebrail aracılığıyla nakledilen ifadenin hedef kişiler için emir değil de istek (rica) veya başka bir kiplik anlam kabul edilmesi doğal görünmemektedir. Aynı şekilde bir kralın, hakanın ya da padişahın kulu olarak gördüğü kişiyeye aracı/aracılarla gönderdiği mesajların emir değil istek (rica) olduğunu belirtmek, toplumsal düzenin verilerini göz ardı etmektir:

(8) Selman bir üzüm tanesi getirip Hz. Muhammed'in önüne koydu: "Ey yoksullar hizmetkârı, bir hizmet et de bu üzüm tanesini bize paylaşdır." dediler. Hz. Muhammed duruma baktı. "Bunlar kırk kişi, üzüm tanesi bir tane. Ben bu üzümü nasıl böleyim?" diye düşünceye daldı. O anda Tanrı Cebrail'e: "Sevgilim (Muhammed) zorda kaldı. Tez yetiş, cennetten bir nur tabak al, ilet. O üzümü bu tabak içinde ezip şerbet eylesin. Kırklar'a verip içirsin." diye buyurdu. Cebrail, cennetten nurdan yapılmış bir tabak alıp Tanrı'nın elçisinin karşısına geldi. Tanrı'nın selamını ileterek o tabağı Muhammed'in önüne koydu. "Şerbet eyle, ey Muhammed!" dedi... Hz. Muhammed, tabağın içine bir damla su koydu. Sonra parmağıyla o üzüm tanesini nurdan tabak içinde ezip, şerbet eyledi. Tabağı Kırklar'ın önüne koydu. Kırklar o şerbetten içtiler. (Diya-roğlu 2005: 100)

(9) (Kanuni Rodos'un fethi sırasında adada yakalanan Cem Sultan'ın oğlu Sultan Murat ve oğullarını çadırına getirtir, onların Hristiyan olduğunu öğrenir ve çadırdan çıkar.)

-(Pargalı'ya) Götürün bu kâfirleri, gözüm görmesin. Pargalı, içeri (çadır) gir söyle, irademin gereğini *Piri Paşa tez yerine getirsin*⁶.

Üçüncü Kişiyeye Emrin Semantiği

Üçüncü kişi emirler, sadece eyleyene aracı veya aracılarda ulaştırılan dolaylı emirler olarak tanımlanamazlar. Bunlar, aynı zamanda iç içe geçmiş buyrukları kapsayan hatta zincirleme başka emirlere de yol açabilen girift özellikteki emirlerdir. Çünkü, alıcı da üçüncü kişinin emri içine yerleştirilen kendi emrinin eyleyicisi yani alıcı-eyleyen konumundadır. Bu emir, bazen sadece asıl buyruğu eyleyiciye nakletmeyi içerirken bazen de ek olarak denetim buyruğudur. Aşağıdaki örnekte, evin hanımı Sacide Hanım, *amiri olduğu* dadıyı bir eylem konusunda harekete geçirmek için yine *amiri olduğu* hizmetçi Etienette'nin aracılığından faydalanır. Burada hizmetçiye de, emri *nakletme* emri verilmektedir. "Söyle" ifadesi de bunu kanıtlar:

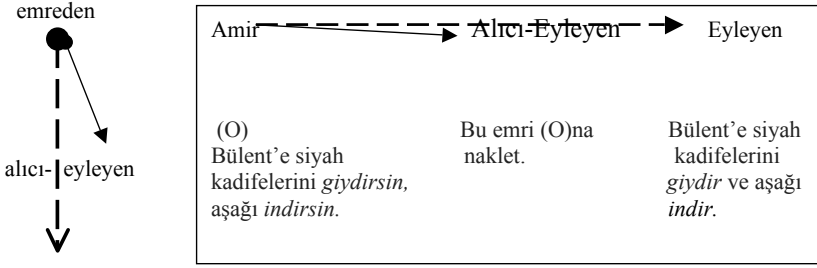
(10) Sacide, belli olacak kadar sinirli ve dalgındı. Nihayet ihtiyar bayan söz olsun diye dedi ki:

- Çoktan Bülent'i gördüğümüz yok. Cici oğlan ne yapıyor?

Sacide çingırağı çaldı. Etienette geldi.

- *Dadıya söyle, Bülent'e siyah kadifelerini giydirdin aşağı indirsin.*

-«Misafirlere» Ona bir küçük lord esvabı yaptırdım, görseniz ne şeker oldu (dedi). (Adıvar 1957: 23)

(Şekil 2. Üçüncü kişiyeye emirde alıcıya verilen nakletme)

Çoğu zamansa daha evvel belirtildiği gibi alıcıya, emri *nakletme buyruğunun* yanında, emrin yerine getirilmesini sağlama *buyruğu* yani denetim vazifesi de yüklenir. Duval (2010: 364) üçüncü kişiyeye emirde alıcının emrin yerine getirilmesinden sorumlu olduğunu belirtmektedir. Aşağıdaki alıntıda, kendisine verilen denetim emrinin farkında olan alıcının tavırları sunulmaktadır. Bir devlet dairesindeki müdür, odacı Refik'e diğer odacı Cafer aracılığıyla gelmesini emreder. Alıcı-eyleyen Cafer, emri nakletmenin yanı sıra, emrin yerine gelmesinden de sorumlu olduğunu bilmektedir:

(11) Az sonra Cafer geldi:

«Refik!..» dedi, «Haydi bakalım!..»

«Beni mi *sesliyor* (Müdür)?»

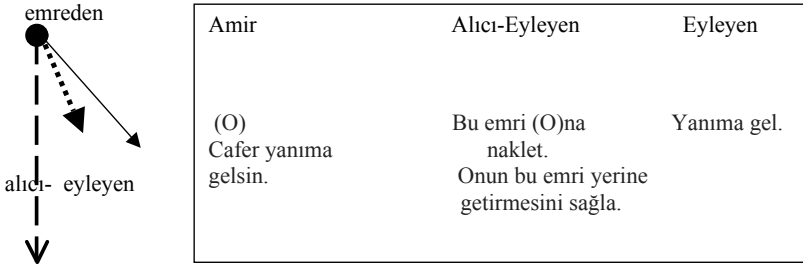
«Seni *sesliyor*, yürü!..»

«Peki... git... geliyorum!»

«Aman çabuk ol! *Bana kızar!*»

«Peki, geliyoruz dedik!..»

Cafer çekilip gitti. Refik lâvaboya girdi. Aynada yüzüne baktı. Beğenmedi. Yüzünde gözünde gezdirdi elini. Sakalı yoktu. Bıyıklarını düzledi. Yavaşça yürüdü yukarı. Kapıya vardı. Tık tık etti, ama girdi beklemeden. Ayaklarını bitiştiirdi. Başıyla selam verdi. (Baykurt 1979: 114)

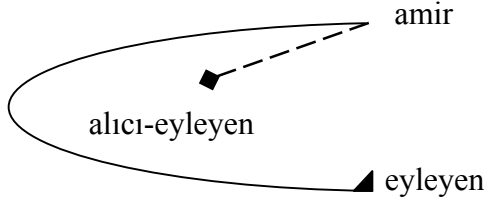

(Şekil 3. Üçüncü kişiyeye emirde alıcıya verilen nakletme-denetleme buyruğu)

Üçüncü şahsa emirde, alıcının kontrol sorumluluğu o denli mühimdir ki bazen üçüncü kişiyeye emir, alıcının emrinin içine sindirilir ve alıcı-eyleyenin denetim emri ön plana çıkarılır. Aşağıdaki alıntıda da bu durum örneklenmekte, Vezir'in, Sultan Selim'in "ordudaki bütün atların ayaklarına kırmızı şerit bağlanmasına" dair buyruğunun nakledilmesinden ve yerine getirilmesinden mesul tutulduğu açıkça ifade edilmektedir.

(12) Şimdi git, "ordumuzdaki bütün atların ayaklarına kırmızı şeritler bağlanmasını sağla"...Sultan düşmanın başına bağladığı kırmızı kumaşı, atların ayaklarına bağlatarak onları tahkir etme ve cenge sinirli başlamalarını sağlama emelindeydi. Vezir Hazretleri bunu anlamıştı, Sultan'ın sözlerinden kendisine güvendiği sonucunu çıkardığı için de vazifesini hakkıyla yerine getirdi ve gerçekten de sabaha kadar uyumadı. Önce *her alay ve bölüğe emri yaydırttı*, sonra verilen *emrin yerine getirildiğini kontrol ettirdi, ardından bizzat kendisi teftişte bulundu...* (Pala 2010: 227)

Bazen de eyleyene mesafe yaratmak ve girift emir oluşturmak amacıyla ilginç bir şekilde, ortamda bulunan eyleyene alıcı aracılığıyla emredilir. Bu emirlerde, aracı kullanılan kişiyeye emri nakletmesi değil, sadece denetlemesi buyrulmakta ve eyleyene amirin statüsü hatırlatılmaktadır.

(Şekil 4. Üçüncü kişiyeye emirde alıcıya verilen denetleme buyruğu)

Aşağıdaki alıntılarda böyle buyruklar görülmektedir. İlkinde, eyleyen Çetin Ozan odada olmasına rağmen, Amiral, orada yokmuş gibi davranmakta; emrini ona doğrudan söylemek yerine, emir erine söylemektedir. Dolayısıyla tek emirle, Çetin Ozan'a aşağıda beklemesi, ere de bunu denetlemesi buyruğu yöneltilmektedir. İkincisinde ise başkomiser, makamının otoritesini hissettirmek için parası çalındıktan sonra bulunan Bayan Karen'a dolaylı yolla buyurmaktadır. Böylece her iki alıntıdaki bağlamlarda da girift emir oluşmakta; derin yapıdaki iki ayrı kişiyeye, ayrı emirler, yüzeyde tek bir emirde birleştirilmektedir:

(13) İçeri girdiler, kapı örtüldü. Geniş bir masanın gerisinde, kollarında sırmalar bulunan bir Bahriye subayı oturuyordu. Rütbesini kestiremedi. «Herhalde Albay ya da Amiral olmalı.» diye düşündü. Sonra daha dikkatli bakınca, omuzlarındaki Amiral işaretlerini fark etti. Amiralin, kır saçlarına karşın, yüzünün hatlarından hayli genç olduğu anlaşılıyordu. Çevik bir hareketle ayağa kalktı. Duvardaki şemanın önüne gitti. Çetin Ozan, ilkin orada bir asker haritası var sanmıştı. 146, 159 gibi kocaman yazılmış rakamlar çarptı... Amiral, cetvelle 146'yı gösterdi :

-Sizi bu maddenin içinde göstermişler. Ben durumunuzu inceledim, böyle bir şey göremedim.

Sonra ere döndü:

-Arkadaşı götürün, *aşağıda beklesin.*

Dışarı çıktılar. Kenardan bir umut ışığı sızmıştı yüreğine. «Aşağıda beklesin.» ne demekti? Bir süre sonra bırakılacak mıydı? Sekiz on basamak aşağı indirildi. (Toprak 1975: 170)

(14) Yazılı ifadelerimiz tamamlandıktan sonra kalktı Ragıp Başkomiser, masanın üzerinde duran sarı zarfı Zeynep'e göstererek:

-İçinde üç yüz yetmiş sterlin var, diye hatırlattı. –Sekiz yirmi de YTL. *Miss Karen sayısın*, sonra da alındı makbuzunu imzalattırsın.

Zarfı önüne çeken Zeynep,

-Başüstüne Amirim, dedi resmi bir tavırla...

Başkomiser Ragıp iri gövdesini sürükleyerek kapıdan çıkınca Zeynep Komiser önündeki zarfı açıp içine baktıktan sonra, bana uzattı.

-Buyrun Miss Karen, paranızı sayın lütfen. (Ümit 2012: 323-324)

Sonuç

Emir, bir isteğin ifadesidir. Ancak emir, istek (/rica) ve yalvarmada olduğu gibi eyleyene isteği yapmama seçeneği sunmaz. Çünkü buyuran, eyleyenden görece olarak üstündür ve eyleyeni maddi veya manevi cezalandırma gücüne sahiptir. Böyle bir bağlamın ürünü olan emir ifadelerinin ikinci kişiler için varlığı, evrensel bir kabuldür. Mauck (2005), bu kabulden yola çıkarak ikinci kişiyi, emrin “varsayılan kişi”si olarak nitelendirir. Ancak buyrukların diğer kişilere yönelip yönelmeyeceği tartışmalıdır. Bu tartışmalardan biri de üçüncü kişiler üzerindedir.

Hint-Avrupa dillerinin çoğunda üçüncü kişi için ayrılmış özel yapılar yoktur. Bu veriden hareketle, uluslararası dilbilgisinde üçüncü kişiyeye emrin olmadığı fikri yaygınlaşmıştır. Ancak Türkçenin paradigmalara (çekim dizisi) uygun doğası, üçüncü kişiyeye emrin varlığını ona ithaf edilmiş özel ekleri –sXn, sXnlAr ile ortaya koymaktadır⁷. Yalnızca biçimsel değil, anlambilimsel olarak da üçüncü kişi emirler, emir özelliği göstermekte ve ikinci kişi emirdeki üç ana bileşeni de -buyuran, eyleyen ve yapılması zorunlu bir istek önermesi- içermektedir. Ayrıca dinî, siyasi veriler de üçüncü kişiyeye emrin varlığına işaret etmektedir.

Üçüncü kişiyeye emirlerin ilginç bir doğası, farklı bir semantiği vardır. Bunlar, girift özellik sergileyen unsurlardır. Bu buyruklar, dolaylı kişiyeye gönderilen yapılması zorunlu isteğin yanı sıra ikinci kişiyeye de emir içermektedir. İkinci kişi yani alıcıya verilen emir, buyruğu eyleyiciye iletme, bunun yanı sıra da pek çok zaman emrin yapılmasını denetlemektir. Dolayısıyla üçüncü kişiyeye

verilen emirlerde, dolaylı kişi ve ikinci kişiyeye yönelik ayrı ayrı emirler, tek bir emirde birleşmekte, böylece girift buyruklar oluşmaktadır. Sonuç olarak üçüncü kişiyeye emir, sergilediği biçimsel ve anlamsal özellikler nedeniyle Türkçede ayrı bir öneme sahip olan ve Türkçenin zengin anlatım gücünü temsil eden ifade değerleridir.

Açıklamalar

1 bk. “Emir”, başlıklı yazı.

<http://www.tarihbilinci.com/forum/e-174/emir-2508/> (Erişim Tarihi: 12. 11. 2012).

2 Batıl inançlar, toplumda kolektif tasavvurlar olarak yaşarlar ve nesilden nesile yaygınlıklarını devam ettirirler (Arslan 2004).

3 bk. “Otorite” başlıklı yazı.

<http://www.google.com.tr/search?q=Will%2C+freedom%2C+and+power+tbm=bkstbo=1&hl=tr> (Erişim Tarihi: 25. 02. 2013)

4 Bu çalışmada, istek, belli bir kaynaktan talep edilen, *olabilir, mümkün arzular* için kullanılan bir kavramdır. “Keşke uçabilsem, keşke görünmez olsam” gibi *dilekler*, bu kavramın dışında tutulmaktadır.

5 Aslan Demir de (2008: 42) literatürdeki üçüncü kişi emirlerin aslında üçüncü kişi yerine ikinci kişiyeye emir olup olmadığı tartışmaları üzerinde durur. Bu tip emirlerde, emrin üçüncü kişiyeye mi yoksa istenilen eylemi üçüncü kişinin yapmasını sağlamak üzere ikinci kişiyeye mi verildiği sorusunu o da sorar. Eylemin üçüncü kişi tarafından yapıldığını, yani eyleyicinin üçüncü kişi olduğunu, buyurucunun da birinci kişi olduğu sonucuna varır. İkinci kişinin aracı olduğunu ifade eder. Ancak kimi zaman ikinci kişiyeye üçüncü kişinin eylemi yapmasını sağlaması için yetki ve sorumluluk verildiğini ve “bir bakıma üçüncü kişinin gerçekleştirilmesi beklenen eylemi sağlaması için ikinci kişiyeye emir” verildiğini belirtir. Aşağıdaki örneği verir. Fakat bu örnekte üçüncü kişi şahıs eki kullanılmasına rağmen yalnız ikinci kişiyeye (teğmene) emir vardır. Çünkü hapishaneden çıkmak ya da kalmak Yatık Emine’nin kontrolünde olan bir eylem değildir. Oysa emirde eylemin yapılması eyleyenin kontrolünde olmalıdır.

Dolayısıyla bu örnek üçüncü kişiyeye emir olarak değerlendirilmemelidir. Bu şekilde üçüncü kişi morfolojisiyle ikinci kişiyeye emir verilmesi Türkçenin konuşura sağladığı imkanlardan biridir. Sonuç olarak örneğin uygun olmadığı düşünülmektedir.

“ Olayı haber alan kaymakam, teğmeni çağırttı:

-Haspa orada rahat durmamış, bir gün Yörük karısı kızıp gırtlığından sıkarsa neden hapisshanedede duruyordu diye bizi sorumlu tutarlar. *Bugün çıkacak anlaşıldı mı?* emrini verdi. Emine sokak ortasında kaldı (YE, 16).”

6 “Muhteşem Yüzyıl” dizisinin on birinci bölümünden deşifre edilmiştir.

7 Üçüncü kişi emir işaretleyicileri –sXn, –sXnlAr’ın biçimsel ve sözdizimsel özellikleri Aydın (2007) tarafından ayrıntılı olarak tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Adivar, Halide E. (1957). *Yolpalas Cinayeti*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Yay.
- Adler, Melvin J. (1980). *A Pragmatic Logic for Commands*. Amsterdam: John Benjamins.
- Akmajian, Adrian et al. (2001). *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*. Cambridge: MIT Press.
- Altan, Çetin (1972). *Büyük Gözaltı*. Ankara: Bilgi Yay.
- Arslan, Mustafa (2004). “Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Değerler Eğitimi Dergisi* II (6): 7-34.
- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği*. Ankara: Grafiker Yay.
- Aydın, Özgür (2007). “Türkçede Üçüncü Kişi Buyrum Yapıları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* XLVII (1): 151-163.
- Ayverdi, İlhan ve Ahmet Topaloğlu (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Baykurt, Fakir (1979). *Sınırdaki Ölü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Brewster, S. David (1832). *The Edinburgh Encyclopaedia* X. Evanston: Joseph and Edward Parker.
- Condoravdi, Cleo, and Sven Lauer (2012). "Imperatives: Meaning and Illocutionary Force". *Empirical Issues in Syntax and Semantics IX*. Ed. by Christopher Piñón. CSSP. 37-58.
- Crabb, George (1818). *English Synonyms Explained, in Alphabetical Order: With Copious Illustrations and Examples Drawn from the Best Writers*. London: Baldwin- Cradock-Joy.
- Danışman, Zuhuri (1969). *Fatih Sultan Mehmet I-III*. İstanbul: Zuhuri Danışman Yay.
- Diyaroğlu, Süleyman (2005). *Alevilik, Batımlık, Ezoterizm*. İstanbul: Chi-yıyazıları.
- Durmuş, Zülfikar (2010). "Kur'an-ı Kerim'de İbâha İfade Eden Emir Siy-galarının Çeviri Problemi". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* I (2): 1-21.
- Duval, Marc (2010). "Modality And Polysemy: Toward An Implicational Map". *Contrasting Meanings in Languages of the East and West*. Ed. by Dingfang Shu - Ken Turner. Bern: Peter Lang. 361-379.
- Ercilasun, Ahmet B. (2007). "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine". *Makaleler*. Ankara: Akçağ Yay. 364-370.
- Fantin, Joseph D. (2003). *The Greek Imperative Mood in the New Testament: A Cognitive and Communicative Approach*. Dissertation. Dallas Theological Seminary.
- Gencan, Tahir N. (1975). *Dilbilgisi*. İstanbul: TDK Yay.
- Han, Chung-hye (1999). "Deontic Modality, Lexical Aspect and the Semantics of Imperatives". *Linguistics in Morning Calm IV*. Linguistic Society of Korea. Hanshin Publications: Seoul. 479-495.
- Hall, Everett W. (2000). *What Is Value?* London: Routledge.
- Jespersen, Otto (1951). *The Philosophy of Grammar*. London: G. Allen & Unwin.
- Karademir, Fevzi (2012). "Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine". *Turkish Studies Dergisi*: 2091-2138.

- Kelsen, Hans (2007). *General Theory of Law and States*. Trans. Anders Wedberg. New Jersey: Lawbook Exchange.
- Kerimoğlu, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Leszek, Andrea S. (1995). *A Critical Study of Imperatives*. Thesis (M.S.). Massachusetts Institute of Technology. Department of Linguistics and Philosophy.
- Li, Charles N., Thompson, Sandra A. (1989). *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*. Berkeley: University of California Press.
- Lyons, John (1977). *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mauck, Simon (2005). "Notes on the Typology of Imperatives". Ms., Georgetown University. <http://www.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsf-site/nsfframeset.htm>
- (Erişim Tarihi: 22. 10.2012).
- Merriam Webster's Dictionary of Synonyms* (1984). Springfield-Massachusetts: Merriam-Webster Publishing.
- Özdemir, Emin (1968). "Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [1967]*. Ankara: TDK Yayınları. 177-203.
- Pala, Ali İ. (2009). *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*. Ankara: Fecr Yay.
- Pala, İskender (2010). *Şah-Sultan*. İstanbul: Kapı Yay.
- Postma, Gertjan, Wurff, Wim van der (2007). "How To Say No and Don't: Negative Imperatives in Romance and Germanic". *Imperative Clauses in Generative Grammar*. Ed. by Wim van der Wurff. John Benjamins. 205-249.
- Rescher, Nicholas (1966). *The Logic of Commands*. New York: Dover Publications. London: Routledge-Kegan Paul.
- Searle, John R. (2000). *Söz Edimleri*. Çev. R. Levent Aysever. Ankara: Ayraç Yay.

- Sözer, Meltem (2012). *Var Oluş, Yok Oluş*. İstanbul: İkinci Adam Yay.
- Tekin, Akın (2002). *Sahipsiz Gezegen I*. İstanbul: Dönence Yay.
- Toprak, Ömer F. (1975). *Karşı Pencere*. İstanbul: Cem Yay.
- Wilson, Deirdre and Dan Sperber (1988). “Mood and the Analysis of Non-Declarative Sentences”. *Human Agency: Language, Duty and Value*. Ed. by J. Dancy, J. Moravcsik and C. Taylor. Stanford: Stanford University Press. 77-101.
- Usta, Çiğdem (2013). *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Ümit, Ahmet (2012). *Bab-ı Esrar*. İstanbul: Everest Yay.

Semantics of the Command for the Third Person

Çiğdem Usta*

Abstract

In the literature command is considered under the topics of mood, sentence type, speech act and modality, and has especially received attention with discussions on command for the first person. However, command for the third person also deserves in-depth consideration for languages that have rich agreement such as Turkish. In this work, command for the third person (indirect command) is studied and its various semantic structures are elicited. In the end, it is concluded that command for the third person is an intricate type of command that also includes command for the second person.

Keywords

Command, command for second person, command for third person, indirect command, intricate command

* Assist. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature - Trabzon/Turkey
cigdemusta@hotmail.com

Семантика велении на третье лицо

Чигдем Уста*

Аннотация

Веление, рассматриваемое в литературе с видами, типами предложения, действиями, выходит на первый план особенно с вопросам велении на первое лицо. Однако, тема велении на третье лицо тоже должна рассматриваться углубленно. В данной работе, рассматривается веление третьего лица (косвенное веление); предпринята попытка уточнить других семантических структур. В конце исследования приходим к выводу, что веление на третье лицо одновременно включает велению второго лица, таким образом получается смешанное веление.

Ключевые слова

Веление, веление на второе лицо, веление на третье лицо, косвенное веление, смешанное веление

* и.о.доц.док., Технический университет Карадениз, факультет литературы, кафедра турецкого языка и литературы - Трабзон/Турция
cigdemdusta@hotmail.com